

JOAQUIM FOLCH I TORRES, NOVES VISIONS

Santos M. Mateos Rusillo
Alberto Velasco Gonzàlez
(ed.)

MEMÒRIA ARTIUM

**Joaquim Folch i Torres,
noves visions**

Memoria Artium

Consell de direcció

Direcció científica

Bonaventura Bassegoda

Joan Bosch

Jordi A. Carbonell

Rafael Cornudella

Vicenç Furió

Celia Marín

Immaculada Lorés

Francesc M. Quílez

Coordinació tècnica

Meritxell Anton

Anna Cabañas

Javier de Castro

Montserrat Gumà

Jaume Llambrich

Joan Carles Marset

Jordi Prats

Joaquim Folch i Torres,
noves visions

SANTOS M. MATEOS RUSILLO
ALBERTO VELASCO GONZÀLEZ
(ed.)

Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions
Edicions de la Universitat de Barcelona
Universitat de Girona. Oficina Edicions UdG
Edicions de la Universitat de Lleida
Universitat Politècnica de Catalunya. Iniciativa Digital Politècnica
Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili
Museu Nacional d'Art de Catalunya
Institut Amatller d'Art Hispànic

Bellaterra, Barcelona, Girona, Lleida, Tarragona, 2025

Índex

MERCÈ VIDAL I JANSÀ. Pròleg	9
SANTOS M. MATEOS I ALBERTO VELASCO. Introducció	15
EULÀLIA FOLCH I CAMARASA. L'oncle Quim: un home de bé, generós i compromès.....	19
YOLANDA RUIZ RUIZ. Joaquim Folch i Torres i la seva relació amb la Biblioteca dels Museus d'Art de Barcelona.....	29
IMMACULADA LORÉS OTZET. Folch i Torres i la museografia del romànic	53
MARC SUREDA I JUBANY. Joaquim Folch i Torres i la singularitat del mobiliari d'altar romànic català.....	89
FRANCESC MIRALPEIX VILAMALA. Del <i>Resumen de la Historia General del Arte</i> , de l'Editorial David, a <i>L'art català</i> , d'Aymà Editors. Joaquim Folch i Torres i la posada en valor de l'art de l'època del barroc a Catalunya	117
SANTOS M. MATEOS RUSILLO. Joaquim Folch i Torres a Maisons-Laffitte i Valladolid. Els seus escrits en època de guerra i repressió (1937-1939).....	139
ALBERTO VELASCO GONZÀLEZ. Joaquim Folch i Torres, agent del mercat de l'art i assessor de colleccionistes.....	181

JOSÉ ÁNGEL MONTAÑÉS BERMÚDEZ. Joaquim Folch i Torres i Julio Muñoz Ramonet, una estreta relació professional (inopinada) de llarga durada	257
VINYET PANYELLA. Joaquim Folch i Torres o la poesia com una forma d'art.....	289

Pròleg

MERCÈ VIDAL I JANSÀ †

Hem de congratular-nos de la bona iniciativa dels editors —Santos M. Mateos i Alberto Velasco— d'idear aquest llibre, en què especialistes de diferents àmbits tracten d'aquells aspectes o aportacions en què va excel·lir Joaquim Folch i Torres (1886-1963), tots els quals ens dibuixen una personalitat polièdrica. La seva activitat abraça camps específics, com la crítica d'art, la museografia, la història, l'assaig i la poesia. Joaquim Folch podria formar part d'aquells estudiosos que la pel·lícula de George Clooney *The Monuments Men* (2014) presenta de forma modèlica i apassionada, els quals van acomplir la missió de recuperar un patrimoni robat pels nazis. En un sentit similar, tindriem l'acció i la planificació de Joaquim Folch, que va reeixir a salvar dues vegades bona part del nostre patrimoni més preuat, una de les quals va ser, justament, en temps de la Guerra Civil (vegeu, en aquest sentit, el documental editat el 2013, en escaure's la commemoració dels cinquanta anys de la seva mort, intitulat *Joaquim Folch i Torres: la lluita pel patrimoni artístic*).¹

En aquesta obra col·lectiva se'ns fan evidents les diverses línies dels seus estudis. De fet, el reconeixement internacional que va assolir Joaquim Folch així ho palesa. En són una mostra la seva presència a la Commission Internationale de Coopération Intellectuelle, creada a París el 1922, sota el

1. Consultable a: <https://vimeo.com/687917407> [consulta: 27 octubre 2024].

control de la Société des Nations i integrada per intel·lectuals com Julien Luchaire, Lionel Briand i Henri Bergson, o pel qui va ser el secretari general de l'Office International des Musées, Euripide Foundoukidis, entre d'altres; els guardons que va rebre per les seves aportacions en l'estudi de la ceràmica dels segles XIV i XV i que el van portar a ser membre de l'Institut Français d'Archéologie et d'Art Musulmans de Damasc (1926); els reconeixements del College Art Association of America (1928), de The Hispanic Society of America (1935) i de l'Academia Nacional de Belas Artes de Portugal (1935); l'ingrés a la Secció Historicoarqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans (1942) —ja molt abans (1913-1914) també figura la seva presència a la Sorbonne, en el cicle de conferències organitzades per l'Office des Nationalités—, entre d'altres que podríem afegir-hi. Aquest seguit de reconeixements ens revela el seu vessant d'impulsor cultural. El 1923 va manifestar que «la cultura és l'eina més eficaç de la nostra obra». I es preguntava, encara: «com, si no, podríem aconseguir una Catalunya catalana, i una Catalunya europea?». Aquestes manifestacions, que es desprenen del seu perfil de militant de la Lliga, venen a sumar-se als aspectes tractats pels especialistes que s'apleguen en el llibre que el lector té a les mans, i que obren el pas a noves publicacions.

Joaquim Folch i Torres va assenyalar més d'una vegada que el museu no és una institució passiva on es guarden relíquies, sinó «un centre d'estudi i d'investigació». Per a ell, era essencial disposar de catàlegs i de l'estudi de cadascuna de les peces incloses al museu. Això ho havia constatat en el seu primer viatge a l'estranger, i aquest va ser el mètode que va instaurar, fent l'estudi i l'anàlisi de cada obra que entrava al museu.

L'experiència el portaria a emprendre els treballs editorials de què es va valer per difondre les recerques, fos en diaris (sobretot, *La Veu de Catalunya*) o en revistes (com la *Gasetta de les Arts*, *Vell i Nou*, el *Butlletí dels Museus d'Art* o els *Anuaris* de l'IEC).

Joaquim Folch i Torres aspirava, com molts joves d'aquell temps, a assolir una Catalunya capdavantera, emmirallada en Europa. Estava convençut que sense un bona professionalització no hi tindríem cabuda. No va dubtar a desplegar les seves energies perquè l'Escola Superior dels Bells Oficis orientés el pla d'estudis a desenvolupar unes especialitats amb les quals pogués competir a escala internacional. Va afermar amb criteri, i de manera apassionada, la defensa del concepte *bellesa pública*, que abraçava «l'art del jardí; la pintura mural i els bells oficis», amb la finalitat que la ciutat fos un

compendi de bellesa, una qualitat tan arrelada en l'idealisme noucentista i que havia de permetre educar de manera schilleriana, per la bellesa del lloc.

Com a bon museògraf, la instal·lació que va dirigir al Palau Nacional de Montjuïc de l'avui MNAC, el 1934, va estar marcada per l'austeritat i l'ordre a les sales, en la línia museogràfica que va orientar els Estats Units en la presentació del Museum of Modern Art (conegut com a MoMA) de Nova York (cosa que va motivar que el director de l'esmentat museu elogiés les similituds entre l'un i l'altre quant a l'exposició de les obres).

Si tots aquests aspectes estudiats per especialistes situen Folch on realment li pertoca, hi ha una faceta que potser també caldria assenyalar, i és la seva dedicació a l'estudi de la ceràmica, que li va valer que altres estudiosos eminents rectifiquessin les tesis que establien relacions amb Pèrsia. Em refereixo al doctor Friedrich Sarre, del Kaiser Friedrich Museum de Berlín; al mateix Wilhelm von Bode, director de l'actualment anomenat Bode-Museum, i a Gaetano Ballardini, del Museo Internazionale delle Ceramiche in Faenza.

Joaquim Folch i Torres va ser un home d'acció, de compromís polític i d'una fonda catalanitat, molt proper a Enric Prat de la Riba, com demostren les cartes avui dipositades a l'Arxiu Nacional de Catalunya (que vaig tractar de manera detallada fa uns quants anys i que van ser publicades per Edicions Curbet de Girona l'any 2014). Si, d'una banda, aquest seguit de cartes (1913-1914), escrites des de diversos llocs d'Europa, són testimoni de primera mà de les experiències que li va donar la beca concedida per la JAE (Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas, de Madrid, en sintonia amb l'Institut d'Estudis Catalans), i que li va permetre, per espai de sis mesos, viatjar per l'estranger, conèixer els museus, les seves col·leccions, prendre model de les museografies d'aquells anys, establir relacions i contactes..., d'altra banda, també evidencien la bona sintonia que hi va haver entre Prat i Folch —Prat de la Riba les va conservar totes.

No podem deixar de referir-nos a qui va ser successor de Prat de la Riba en la presidència de la Mancomunitat de Catalunya, Josep Puig i Cadafalch, a qui Joaquim Folch va considerar —en paraules seves— el seu mestre. El va conèixer en els Estudis Universitaris Catalans, tot just creats, i hi va col·laborar en l'obra *L'arquitectura romànica a Catalunya* (1909-1918), que tant de reconeixement va obtenir.

L'11 d'abril de 1930, el mateix Puig i Cadafalch va publicar a *La Veu de Catalunya* un article en defensa de Folch, en relació amb el fet que, el 1926, en plena dictadura de Primo de Rivera, havia estat retirat del càrrec de director

dels museus d'art sota el pretext que no tenia la titulació corresponent. Durant anys, aquella desqualificació va pesar força, fins al punt que, quan jo, el 1980, vaig inscriure la tesi sobre Joaquim Folch i Torres i un catedràtic del meu departament de la Universitat de Barcelona em va preguntar de quin tema tractava, la seva rèplica immediata a la meua resposta va ser: «perds el temps!». Amb tota probabilitat, desconeixia els arguments de Puig en defensa de Folch i formava part d'aquell grup d'acadèmics que creuen que tan sols una titulació serveix com a aval.

Puig i Cadafalch argumentava amb criteri, en aquell article en defensa de Folch i Torres:

Jo voldria només una resposta. Reunir (avui és la festa del Llibre) tota la bibliografia de tots els directors de Museus d'Art de l'Estat, de tots els professors d'Història de l'Art, de les Facultats de Lletres, de les Escoles d'Arquitectura, de les Escoles de Belles Arts i de nou dècimes parts dels Acadèmics de San Fernando, i traient-ne potser dues, per excepcions, que se'm diguessin els noms de qui posseeix per les seves publicacions i recerques títols majors [que Joaquim Folch i Torres].

Aquest llibre, intitulat *Joaquim Folch i Torres, noves visions*, ens el presenta com a bon medievalista, com a museògraf que va excel·lir en el seu treball, com a crític d'art que va orientar i defensar els joves artistes que van formar el noucentisme, i —per una ferma convicció social i cívica— com a divulgador dels museus entre un públic ampli.

Un dels temes candents, de gran interès, llavors, era la museografia. Va ser tractat en el marc de *l'Exposition internationale des arts et des techniques appliqués à la vie moderne* de París (1937). Però Joaquim Folch, immers en l'afer del retorn de les obres d'art des del castell de Maisons-Laffitte, reclamades pel govern del general Franco, va deixar sense publicar els articles que havia escrit sobre aquesta qüestió, que anaven destinats al *Butlletí dels Museus d'Art*. Altrament, també insistia al secretari general de l'Office International des Musées, E. Foundoukidis, perquè es fes càrrec de les obres a fi de situar-les en un terreny neutral. Però els seus anhels no van ser atesos. I, poc després, Folch va experimentar la repressió del règim de Franco: va ser destituït de totes les seves responsabilitats i bandejat de la vida intel·lectual. Aquest seguit de circumstàncies va fer que els articles restessin inèdits.

D'altra banda, Joaquim Folch, com a conseqüència dels judicis sumaríssims als quals va ser sotmès —tenia 50 anys i escaig—, no va tornar a dirigir un museu.

Apartat de tota activitat intel·lectual, va prendre el poble de l'Escala com a refugi. Allà, amb la seva muller, Orsina Baget, va dissenyar la casa anomenada «el Gavià». Aquell paratge idíl·lic i la relació amb el cercle de Caterina Albert (Víctor Català) van ser una manifestació vital que va fer aflorar les seves creacions poètiques, que havia anat conreant des de molt jove. Les va publicar gairebé totes el 1950. Com assenyalava Joan Ainaud de Lasarte, «els versos contenen un repertori poc usual de termes de color, que ens recorden la pràctica de la pintura, que Folch no va deixar mai de practicar, com el seu germà Josep Maria, per bé que un i altre no van passar mai a la professionalitat en aquella faceta, potser per un indispensable sentit crític».

Aquesta obra, com veurem, ens ofereix un nou ventall de possibilitats per entendre un personatge cabdal en la història de l'art català. Perquè la història de l'art no és només la història dels artistes, sinó també la de tots aquells qui, com Joaquim Folch, van definir les institucions que sustenten la cultura de la Catalunya d'avui.

Introducció

SANTOS M. MATEOS I ALBERTO VELASCO

El 14 de setembre de 2022, durant la presentació del llibre *El Noè del patrimoni artístic català. Joaquim Folch i Torres durant la Guerra Civil* a la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, ens vam comprometre públicament a fer aquest llibre col·lectiu amb la voluntat de retre un homenatge a qui considerem un referent de la història de l'art i la museologia a casa nostra, Joaquim Folch i Torres. Després de mesos de feina, vet aquí el resultat d'aquell compromís.

Tot i que és un personatge conegut i reconegut en el món de la història de l'art i de la museologia catalanes d'ençà, sobretot, de la publicació, l'any 1991, del que va ser la tesi doctoral de Mercè Vidal, *Teoria i crítica en el Noucentisme: Joaquim Folch i Torres*, i de les activitats que es van celebrar el 2013 en el marc commemoratiu dels 50 anys de la seva mort, érem conscients que encara quedaven molts aspectes professionals al voltant de la seva figura no prou coneguts o directament desconeguts, una realitat que, sens dubte, permetia abordar i confegir un projecte editorial com aquest. Un altre detall que ens induïa a pensar que aquest llibre pagava la pena era la recent descoberta de documentació inèdita sobre el personatge, la qual ha permès conèixer un conjunt de detalls que han fet canviar l'explicació de certs passatges importants de la seva vida i trajectòria professional, com ara la veritable raó de la seva destitució, l'any 1926, com a director general dels Museus d'Art i Arqueologia de Barcelona i secretari de la Junta de Museus de Barcelona; la

seva activitat i contribució durant la Guerra Civil Espanyola en el marc de la política patrimonial de la Generalitat republicana, o la impagable intercessió a favor seu del seu bon amic Miquel Mateu en els processos repressius franquistes de què va ser objecte entre el 1939 i el 1945.

Que ningú no esperi un llibre que permeti conèixer amb detall totes les facetes poc o gens conegudes d'un personatge com Joaquim Folch i Torres. Com a editors, som ben conscients que han quedat molts aspectes sense tractar —cosa gens estranya, si no perdem de vista la riquesa professional del personatge—, com ara la crítica d'art, l'estudi de les arts populars, la teoria de l'arquitectura i l'interiorisme, la ceràmica, els teixits, l'obra de pintors com Ramon Martí Alsina i Marià Fortuny, la posada en funcionament del taller de restauració del Museu d'Art de Catalunya o la seva faceta com a pintor, àmbits en què també va fer aportacions que s'haurien d'estudiar per poder calibrar-ne l'abast.

El llibre té un primer capítol que potser sorprendrà més d'una persona: una aproximació personal a Folch confegida per Francesc Bierge Gili a partir dels records que en tenia, intactes, la seva àvia Eulàlia Folch i Camarasa, neboda del nostre personatge. Més enllà de l'obligada i necessària asèpsia de les aproximacions acadèmiques que s'hi han fet en la resta de capítols, aquest valuós conjunt de records ens ajuda a no oblidar que parlem no sols d'un historiador de l'art i museòleg rellevant, sinó també d'una persona i d'un membre destacat d'una il·lustre família, els Folch i Torres.

Després d'aquest capítol més personal, Yolanda Ruiz examina amb profunditat la que va ser la seva primera activitat professional de rellevància, la de bibliotecari de la Biblioteca dels Museus d'Art —certament curta, però en la qual el jove professional va mostrar la seva potencialitat als membres de la Junta de Museus de Barcelona, que, sis anys després que hagués ocupat la plaça d'auxiliar tècnic de biblioteca, el van nomenar director de les seccions d'Art Medieval i Modern dels Museus de Barcelona i, finalment, quan tenia 34 anys, director dels Museus d'Art de Barcelona.

A continuació tenim les contribucions d'Imma Lorés i Marc Sureda. La primera s'ocupa d'una qüestió poc explorada, la del Folch i Torres museòleg i museògraf del romànic. L'autora demostra que el coneixement de museografies i de determinades tendències internacionals va ser aplicat per Folch en successives intervencions als Museus de Barcelona, d'entre les quals destaquen les reconstruccions i reproduccions que convivia, en determinats moments, amb les obres originals. És el cas, per exemple, de les recreacions d'altars, amb la voluntat de presentar les obres en el seu context i amb una

finalitat didàctica, atès que es tractava d'elements força desconeguts per al públic del museu. Un cas similar és el de la pintura mural, que requeria reconstruccions volumètriques a escala 1:1 dels absis d'origen, una solució molt innovadora i inèdita fins aleshores. L'aplicació d'aquestes tècniques museogràfiques tan particulars tenia un rerefons erudit i acadèmic, que és el que Sureda explora en el seu capítol, dedicat a les investigacions de Folch al voltant del mobiliari d'altar d'època romànica. Les seves publicacions sobre aquesta qüestió, que revisitaven les aportacions precedents de mossèn Josep Gudiol i Cunill, certifiquen que va ser un consumat especialista en la matèria i el primer a reconèixer l'excepcionalitat i els valors singulars dels frontals d'altars pintats en el context europeu. Aquests dos capítols palesen, doncs, que Folch va intervenir en tot el procés de posada en valor de les obres, des de l'adquisició als llocs d'origen i la recerca per produir coneixement fins a la divulgació, que passava per la museografia i els articles a la premsa.

Desmuntant una idea preconcebuda sobre Folch, Francesc Miralpeix analitza el seu paper en la revaloració de l'art de l'època del barroc a Catalunya. Com demostra l'autor hilarienc, durant la seva trajectòria com a historiador de l'art, Folch no sols es va ocupar de l'art medieval, sinó que també va fer contínues contribucions editorials que van ajudar a posar en valor l'art barroc a Catalunya, d'entre les quals es podria considerar culminant el segon volum de l'*Art català* d'Aymà Editors.

Centrant-se en els anys de la Guerra Civil Espanyola, Santos M. Mateos il·lustra un dels trets personals més destacats de Joaquim Folch i Torres: el seu caràcter infatigable. Ni en els que segurament van ser els moments més difícils de la seva vida, durant la guerra i els primers anys de la postguerra, no va deixar d'escriure ni de preparar projectes editorials, llibres i articles, que, lamentablement, no van ser mai publicats en ser «retirat de circulació» per les noves autoritats franquistes. Escrits que demostren que no va abandonar mai l'activitat d'historiador de l'art i de museòleg. Un capítol que també explica la seva preocupació, tocant a l'obsessió, perquè tot el patrimoni traslladat a Maisons-Laffitte no es mogué d'allà i per aconseguir que les obres protegides en el gran dipòsit de l'església de Sant Esteve d'Olot fossin traslladades a França.

Què va passar amb Folch i Torres un cop va acabar la Guerra Civil Espanyola? Els capítols d'Alberto Velasco i José Ángel Montañés són especialment rellevants en aportar informació inèdita que permet conèixer la seva actuació durant aquells anys, una època molt poc coneguda, ja que els estudis monogràfics que s'han dedicat al nostre personatge s'han centrat en la seva

activitat abans i durant la guerra. Arran dels tres processos repressius que li va aplicar el franquisme, i del fet que, un cop sentenciat, va ser obligat a jubilar-se a 55 anys i a estar-se'n tres reclòs a casa, ha quedat en l'imaginari de tots nosaltres la sensació que va viure una mena d'exili interior, en què dedicaria les hores a la pintura i la poesia. Ara, gràcies als textos de Velasco i Montañés, sabem que va mantenir intactes els contactes en el món del col·leccionisme, relacions que li van permetre dedicar-se a assessorar amics com Ignacio Zaragoza o persones tan influents en els primers anys de la dictadura franquista com el seu amic Miquel Mateu o l'empresari Julio Muñoz Ramonet. No era el primer cop que s'endinsava en aquest àmbit, atès que en els anys en què havia estat apartat dels seus càrrecs institucionals, durant la dictadura de Primo de Rivera (1926-1930), ja havia actuat com a agent del mercat de l'art i assessor de col·leccionistes com Francesc Cambó o Damià Mateu.

Finalment, i com a perfecte colofó d'aquest llibre, Vinyet Panyella ens mostra una faceta de Folch que ens retorna un personatge creatiu i que s'afegeix a les de gestor, crític, investigador i agent del mercat: el Folch poeta. Més enllà de la qualitat de les seves poesies o de les aportacions del nostre protagonista en aquest àmbit de creació artística, és indubtable que aquesta producció seva perfila molt més bé el seu profund arrelament en el món de les arts i el compromís que hi va mantenir. Va gestionar, criticar, investigar i divulgar, sí, però també va tenir temps i interès per crear, una activitat que conrearia simultàniament des de l'àmbit de les lletres i de la pintura de cavallet.

Tot i que som ben conscients que mai no farem prou per tornar a Joaquim Folch i Torres tot allò que va fer per salvar, dos cops, una part important del nostre patrimoni artístic, esperem que el llibre que el lector té a les mans almenys doni a conèixer una mica més bé la seva figura, i que la feina que s'hi ha esmerçat sigui capaç d'engrescar altres historiadors de l'art i museòlegs a impulsar noves recerques sobre aspectes que no s'hi han tractat.

Lamentablement, durant el procés d'edició d'aquest llibre ens han deixat Mercè Vidal i Eulàlia Folch, autores de dos dels textos que s'hi inclouen. Per raons òbvies, ens hauria agradat que haguessin tingut el resultat final entre les mans, però no ha estat possible. Serveixi aquesta publicació com a sentit homenatge a totes dues. EPD.

L'Hospitalet de Llobregat i el Palau d'Anglesola
Febrer del 2025